

III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

*Ромуальда Білінська
(Вінниця)*

УДК 811.161.2'373.21(477.44)

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ В МІКРОТОПОНІМАХ ШАРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто мікротопоніми Шаргородського району Вінницької області, похідні від географічних термінів. Проведено лінгвістичний аналіз матеріалу, зібраного з картографічних та архівних джерел, експедиційним методом і шляхом опитування інформаторів. Більшість назв мікротопонімів уведено в науковий обіг уперше. У статті визначено мету та завдання наукового дослідження, які лягли в основу роботи, а також наукову новизну, теоретичне й практичне значення дослідження. Перша частина статті має теоретичне спрямування. Мікросистему власних внутрішньоміських найменувань описано як підсистему в загальній топонімії України. Огляд досягнень в галузі мікротопонімії дає змогу дійти висновку про те, що дана галузь української лінгвістики розвивається в руслі наукових досліджень ономастики. Аналіз мікротопонімії району свідчить, що вона функціонує як складова частина української топонімії. Своєрідність мікротопонімної лексики визначається тим, що в ній знаходять відображення насамперед природно-географічна характеристика місцевості, культурні та мовні традиції народу.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, мікрооб'єкт.

Постановка проблеми. Мікротопоніми тісно пов'язані з географічною термінологією, оскільки географічний термін може виконувати функцію мікротопоніма чи входити до його складу [13]. Лінгвісти наголошують на активній участі місцевих географічних термінів у творенні власних географічних назв різних територій [5]. «Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних назв, зберігаючи свою мотивованість» [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю.Карпенко зазначає, що «географічні терміни (номенклатурні назви) – загальні слова – і мікротопоніми – власні назви – зв'язані між собою нерозривно. У мікротопонімії часто не вказується яка-небудь ознака об'єкта, а прямо називається сам об'єкт. Іншими словами, у мікротопонімії дуже поширене вживання загальних назв у функції власних без будь-яких словотворчих (морфологічних) змін цих назв» [8, с. 18]. Т.Беценко вважає, що географічна термінологія «тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей» [1, с.42].

Географічна термінологія виступає важливою базою для творення багатьох мікротопонімів. М.Толстой вважав, що «вона є одним з основних резервуарів для топоніміки, насамперед для мікротопоніміки, а часто на конкретній території в конкретних діалектах займає проміжне місце між ономастичною в широкому розумінні цього слова і номінативною (загальною) сферами мови» [14, с. 17].

Терміни на позначення рельєфно-ландшафтних ознак неоднаково репрезентовані в різних класах географічних назв. Найзначніше за обсягом географічних термінів у мікротопонімії, яка, у порівнянні із гідронімією та ойконімією, тісніше пов'язана з апелятивною лексикою.

Проблемі вивчення народних географічних термінів присвячені праці Я.Рудницького "Географічні назви Бойківщини" [12] та С.Грабця "Географічні назви Гуцульщини"[16], "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" Т.В.Громко, В.В.Лучика, Т.І.Поляруш [3] і "Словник народних географічних термінів Волині" О.К.Данилюк [4].

Мета запропонованої статті полягає в аналізі мікротопонімів Шаргородського району, в основі яких лежать географічні терміни. Предметом нашого розгляду є мікротопоніми

Шаргородщини, твірні основи яких указують на рельєфно-ландшафтні ознаки, мотивовані географічними термінами, характерними для досліджуваного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домінантними серед відтопографічних утворень є група назв, що походять від термінів на означення рельєфу місцевості. При цьому виділяємо такі, що відображають: а) додатній рельєф; б) від'ємний рельєф; в) рівнинну місцевість.

Гора. "Гора – значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень". У досліджуваному ареалі географічний термін *гора* реалізований у назвах таких мікрооб'єктів: *Гора до Буденого (поле; с.Івашківці)*, *Гора до Руданського (поле; с.Івашківці)*.

Горб, Горбок. Назви мікрооб'єктів *Горб*, вживаються на всій території України. Здебільшого лексема *горб* має значення "невисока полого гірка, пагорб", "височина (в загальному значенні)", "пагорб у лісі, порослий деревами", "підвищення на дорозі", "підвищене і відкрите місце", "гора (у загальному значенні)" [9, с. 223-224]. За етимологією лексема *горб* пов'язана з назвами на означення "морщитися, вигинатися"; походить від псл. *geг – "крутити, вити" [ЕСУМ, I, с. 563]. На досліджуваній території зафіксований мікротопонім *На Горбі (ліс; с.Сапїжанка)*.

Скала. *Скала*, тобто *скеля* - Кам'яна брила або гора з стрімкими схилами та гострими виступами. З такою лексемою на досліджуваній території зафіксовано мікротопонім *Червона Скала (урочище; с.Сапїжанка)*.

Долина. Термін *долина* вживається зі значенням "долина", "низина, поросла лісом", "рівнина (в загальному значенні)", "широка низина", "мокра низина" "низина біля річки", "мокре місце між узгір'ями", "підніжжя гори", "степовий яр" [Мар., с. 226]. Слово *долина* етимологічно тісно пов'язане зі словом *діл*.

Названий термін реалізований у таких власних назвах: *Долишня Вулиця (вулиця; с.Сапїжанка)*, *Заяча Долина(поле, с.Плебанівка)*, *На Долинках (поле; с.Івашківці)*, *На Марковій Долині (поле; с.Сапїжанка)*.

Яр. Номенклатурний термін *яр* означає "глибоку довгу западину (переважно з крутими або прямовистими схилами), що утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід тимчасовими потоками" [СУМ, XI, с.647]. М. Фасмер кваліфікує його як "урвище; великий глибокий яр; прямовисту скелю; берег у тріщинах" [Ф., IV, с.559]. Т. Марусенко подає такі значення яру: "яр", "глибокий яр", "глибокий яр, порослий лісом" [Мар., с. 255]. На досліджуваній території лексема *яр* має також значення "рів біля дороги", "великий рів", "місце, де вимулює вода". Від апелятива *яр* утворено назви лише окремих мікрооб'єктів, наприклад, *Кармелюків Яр(яр, с.Плебанівка)*, *Попів Яр (яр; с.Сапїжанка)*.

Горбд. Слово *город* означає обгороджене місце [ЕСУМ, I, с.571]. У мікротопонімі Шаргородщини цей термін реалізується у назві *За Городами (частина села; с.Мурафа)*, *Позагороди (дорога; с.Сапїжанка)*.

Вулиця. 1. Обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння. 2. Два ряди будинків із проїздом, проходом між ними. 3. перен. Про мешканців таких будинків. Назва *вулиця* вживається у мікротопонімах: *Верхня Вулиця (вулиця; с.Слобода-Мурафська)*, *Горішня Вулиця (вулиця; с.Сапїжанка)*, *Середня Вулиця (вулиця; с.Сапїжанка)*, *Центральна Вулиця (вулиця; с.Сапїжанка)*, *На Тім Боці вулиця (вулиця; с.Сапїжанка)*, *Нижня Вулиця (вулиця; с.Слобода-Мурафська)*.

Дорога. Лексема *дорога* (шлях, гостинець, стежка) має значення "смуга землі, по якій їздять і ходять". У досліджуваному регіоні терміном *дорога* мотивовані такі назви мікрооб'єктів: *Дорога коло містка (дорога; с.Сапїжанка)*, *Дорога коло Пам'ятника (дорога; с.Сапїжанка)*, *Дорога коло Школи (дорога; с.Сапїжанка)*, *Дорога на Аеродром (дорога; с.Сапїжанка)*, *Дорога на Камітинку (дорога, с.Сапїжанка)*, *Копистишинська дорога (дорога; с.Слобода-Мурафська)*.

Земля. На досліджуваній території означає «грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин». І зустрічається в назві *Мала Земля (поле; с.Івашківці)*.

Ліс. 1. Велика площа землі, заросла деревами і кущами. 2. Певна ділянка такої площі. 3. Велика кількість, багато (високих предметів). 4. Зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал. На досліджуваній території лексема *ліс* певну ділянку такої площі. Наприклад, *Довжанський Ліс*

(частина лісу; с.Мурафа), *Наш Ліс* (ліс, с.Плебанівка), *Сатанівський Ліс* (ліс, с.Плебанівка), *Там Той Ліс* (ліс, с.Плебанівка).

Поле. Термін *поле* вживають зі значенням "безліса рівнина, рівний великий простір", "ділянка землі, що використовується під посіви". Названий термін реалізований у таких власних назвах мікрооб'єктів: *Баранове Поле* (поле; с.Сапіжанка), *Кар'єрське Поле* (поле; с.Мурафа), *Лук'янове Поле* (поле; с.Сапіжанка), *Медове Поле* (поле; с.Мурафа), *Поле Партекове* (поле; с.Сапіжанка), *Поле Катерини* (поле; с.Мурафа), *Трачове Поле* (поле; с.Мурафа).

Посадка. За Академічним тлумачним словником української мови: 1. Дія за значенням садити 1; садіння, насадження. 2. перев. мн. Посаджені де-небудь дерева, кущі. Названий термін реалізований у таких власних назвах мікрооб'єктів: *Білоусова Посадка* (лісосмуга; с.Мурафа), *Біля Посадка* (поле; с.Сапіжанка), *Посадка* (посадка; с.Сапіжанка), *Посадка біля Кладки* (посадка; с.Сапіжанка), *Федорівська Посадка* (лісосмуга; с.Клекотин).

Садок. Те саме, що й *сад* - спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодіві дерева, кущі тощо. Також означає: дерева, кущі та ін., що ростуть на цих ділянках, площах. Наприклад, *Де Садок* (ліс; с.Сапіжанка).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, географічна термінологія послужила вагомою базою для творення мікротопонімів. У межах цієї групи кількісно домінують оніми, похідні від термінів на окреслення рельєфу. Вони виражають особливості підвищень, заглибин та рівнин досліджуваної території. Частина термінологічної лексики має прозору семантику і поширена по всій території України. Слід відзначити, що більшість проаналізованих апелятивів вживаються у складених назвах (*Дорога коло Школи, За Городами, На тім Боці Вулиця, Поле Катерини та ін.*). Мікротопоніми, що походять від географічних термінів, становлять вагомий частку в мікротопоніміконі території і виражають певним чином мовну картину світосприйняття мешканців Шаргородщини, що й відбилося у процесі номінації. У подальших студіях продовжимо вивчати географічні терміни в мікротопонімах Вінниччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань / Т. Беценко. – Суми : Собор, 2001. - 72 с.
2. Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovyk.net/>
3. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. - К.-Кіровоград : РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
4. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк : Надстир'я, 1997. - 108 с.
5. Емельянович В. Географічна термінологія як криніца мікротопонімії (на матеріяле Пружанскага і Камянецкага раёна Брэскага вобласці) / В. Емельянович // Беларуская аанастыка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1985. – С.87–97.
6. Еремия А. И. Географические названия рассказывают. / А.И. Еремия. -Кишинев, 1982. - С. 50.
7. Карпенко О. Українська мова. Енциклопедія./ О.Карпенко. – К. – 2000. – С.318.
8. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии / Ю.А.Карпенко// Микропонимия. М., 1967. С.20.
9. Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.Марусенко. Полесье. – М. – 1968. – С. 235.
10. Михальчук О. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. ... дис. канд. філ. наук. / О. Михальчук. - К., 1998. - С. 8.
11. Поспелов Е. М. Географическая терминология в микропонимии Восточных Карпат / Е.М.Поспелов // Микропонимия. - М., 1967. - С. 25.
12. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини / Я. Рудницький // Українська Вільна Академія Наук. Серія : Назвознавство. – 1962. – Ч. 23–24.
13. Сокіл Н. Мікротопоніми Сколівщини, що походять від термінів на означення рельєфу місцевості/ Н.Сокіл // Вісник Львівського університету. Серія: Філологія. – Львів, 2006. - Вип. 38. Ч.1. - С. 192-202.
14. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологический аспект / Н.И.Толстой. - М.,1969. С. 97.
15. Юрковський М. Терміни, які позначають вершину в українській мові / М. Юрковський // Восточно-славянская ономастика. Матеріали и исследования. - М., 1979. - С.197.
16. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. - Kraków, 1950. – 253 s.

Скорочення джерел і довідкової літератури

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. К., 1982-2003.
Мар. – Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. М., 1968. С. 206-255.
СУМ – Словник української мови. К., 1970-1980. Т. I-XI.

Ф. – Фасмер Н. Этимологический словарь русского языка. М., 1964-1969. Т. I-IV.

Билинская Р. Географические термины в микропонимах Шаргородского района Винницкой области.

В статье рассмотрены микропонимы Шаргородского района Винницкой области, производные от географических терминов. Основой исследования послужили материалы, собранные из картографических и архивных источников экспедиционным методом и путем опроса информаторов. Большинство названий-микропонимав введены автором в научную сферу впервые. В статье определяются цели и задачи научного исследования, которые легли в основу работы, а также научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования. Первая часть статьи носит теоретический характер. Микросистема собственных наименований района рассматривается как подсистема в общей топонимике Украины. Обзор достижений в области микропонимии позволяет сделать вывод о том, что данная отрасль украинской лингвистики развивается в русле научных исследований ономастики. Изучение микропонимии Шаргорода показало, что процесс её формирования не выходит за рамки тех закономерностей, которые имели место на протяжении столетий на территории Украины. И своеобразие микропонимической лексики определяется тем, что в ней находят отражение прежде всего природно-географическая характеристика местности, культурные и языковые традиции народа.

Ключевые слова: микропоним, географический термин, микрообъект.

Bilinska R. The Geographical terms in Microponyms of Shargorod district Vinnitsia region.

The article analyses the mikrotoponyms of Shargorodsky district Vinnitsia region which are derivated from geographical terms. The material is collected from cartographic sources, expeditionary method and the way of questioning the respondents. The thesis expounds the complex linguistic analysis of the data, collected by means of field records. Most of mikrotoponyms are gathered and introduced into science by the author for the first time. The first part of the article is theoretical in nature. Micro intercity own names considered as a subsystem of a total toponymy Ukraine. Developments in mikrotoponyms suggests that the industry Ukrainian linguistics develops in line with research onomastics. Study mikrotoponyms shargoroda showed that the process of its formation is not beyond those laws that have occurred over the centuries on the territory of Ukraine. In this case originality mikroponimicheskoy vocabulary determined that it reflects primarily the natural and geographical characteristics of the area, cultural and linguistic traditions of the people.

Key words: mikrotoponym, geographical term, microobject.

Олена Боровська
(Київ)

УДК 811.112.2'367.6

**НІМЕЦЬКА МОРФОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАРТИЦИПІАЛЬНИХ ФОРМ**

Статтю присвячено дослідженню деяких особливостей та проблем німецької термінології на позначення частин мови та партиципціальних форм. Із метою висвітлення основних етапів розвитку німецької морфологічної термінології автором проаналізовано терміни на позначення частин мови та партиципціальних форм у найбільш важливих сучасних та історичних граматиках німецької мови. Простежено витоки групи термінів на позначення частин мови та партиципів; визначено причини існування паралельних форм (латинського походження та питома німецьких); з'ясовано шляхи закріплення термінів у морфологічній системі німецької мови та причини вилучення з наукового обігу; виявлено закономірності співіснування питома німецьких та запозичених термінів; простежено зміни у термінологічному апараті на позначення партиципціальних форм у зв'язку із розвитком нових напрямів досліджень у сучасному мовознавстві; окреслено групу термінів на позначення партиципів, що найбільш повно відповідає сучасним вимогам до морфологічної термінології.